

J.E.G. Noordendorp

Het gymnastieklokaal aan de Schoolstraat is gebouwd in een neorenaissancestijl. Opvallende elementen zijn de raambogen, opgevuld met decoratief metselwerk in twee kleuren, en de natuurstenen cartouche met de naam van de school. Het ontwerp is van de hand van de stadsarchitect Johannes Erkinus Gijsbertus Noordendorp. Hij is enigszins in vergetelheid geraakt en heeft de naslagwerken nauwelijks gehaald. Zijn overlijdensdatum is nergens gepubliceerd,

maar hij is geboren in Den Haag in 1842 en heeft in Brussel, Rotterdam en Goch gewoond voordat hij naar Leeuwarden komt. Hij is aanvankelijk hoofdopzichter van de gemeentewerken, in de jaren dat Thomas Romein de stadsarchitect is. Die bouwt in bijna veertig jaar voornamelijk in een classicistische stijl. In 1881 volgt Noordendorp hem op.

Nog altijd in Leeuwarden te bewonderen zijn de muziekkoepl in de Prinsentuin uit 1881 en het brugwachtershuis met bovenwo-

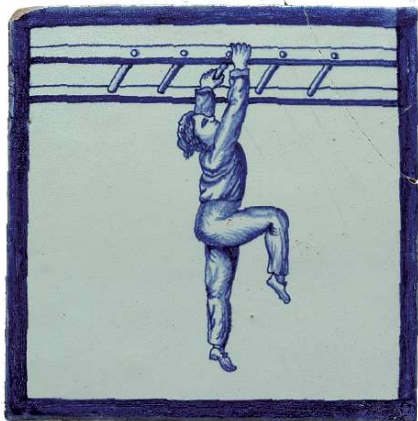
ning aan Zuiderplein 27 uit 1892, beide rijksmonumenten. Ook de 1e Kanaalsbrug aan de Emmakade is naar zijn ontwerp in 1894-1895 gebouwd. Het historische waaggebouw wordt door hem gerestaureerd in de jaren 1884-1890. Eind 1894 vertrekt hij om in Bussum te gaan werken.

Hij blijkt een enthousiast organisator en treedt onder meer op als president van de Onderlinge Brandwaarborg Maatschappij en als secretaris-penningmeester van de Nieu-

we Zwem- en Bad-richting. Als hij net stadsarchitect geworden is richt hij een lokale afdeling van de Maatschappij ter Bevordering van Bouwkunst op, waarvan hij zeker dertien jaar voorzitter blijft. In januari 1885 houdt hij in die hoedanigheid een lezing over de kunst van de renaissance voor zijn leden. Bij zijn afscheid wordt gezegd dat vele verenigingen weliswaar een bestuurder of een der meest energieke leden verliezen, 'maar wij verliezen de spil, waarom zich alles draaide'.

1886

Gymnastiek wordt eind 19e eeuw een verplicht schoolvak

Passende tegels op een gymzaal

In de gevels van het theater De Bres in de Schoolstraat in Leeuwarden zit een rand met tegels met jongens, en een enkel meisje, die gym beoefenen. Dat verwijst naar de oorsprong van het gebouw: een gymnastieklokaal uit 1886. De tegels vormen een unieke serie en zijn ook een vroeg voorbeeld van toepassing in een buitengevel.

• Johan Kamermans

De klei die Nederlandse plateelbakkers eeuwenlang gebruiken om sieraardewerk en tegels te maken levert een poreus product op. Een dichte scherf ontstaat als de klei tijdens het bakken geheel versintert, als alle kleideeltjes samensmelten. Bij de binnenlandse kleisoorten zakt echter het hele product in en vervormt voordat dat sinterpunt bereikt is. Men moet dus een lagere baktemperatuur aanhouden en een poreuze tegel accepteren.

Maar zo'n poreuze tegel kan natuurlijk niet goed buiten gebruikt worden. De tegelscherf neemt water op en zal in een strenge winter door de vorst kapotvriezen. De traditionele wandtegels zijn dan ook altijd bedoeld voor gebruik binnenshuis.

Er ontstaat tegen het einde van de negentiende eeuw een grotere belangstelling voor ornamentiek en decor in de architectuur; men wil kleur en versiering aanbrengen. Keramiek zou daarbij een grote rol kunnen spelen, mits het vorstbestendig is. In Engeland en Duitsland zijn al keramische producten ontwikkeld die buitenshuis toege-

past kunnen worden en in Nederland wordt ook volop geëxperimenteerd.

Nieuwe perspectieven

De fa. Gebr. Tichelaar in Makkum begint in 1885, naast de oude aardewerf, met een fabriek voor 'filtreer-machines'. Dit zijn cilinders met filterschotels waarin drinkwater gezuiverd kan worden, een product dat in Engeland ontwikkeld is. Door glas en krijt als smeltmiddelen aan de aardewerkklei toe te voegen wordt geprobeerd om het sinterpunt te verlagen. Toevoeging van pijp-aarde moet tegelijkertijd de vervorming tegengaan. Omdat het moeilijk is om de temperatuur gelijkmatig onder controle te houden in de traditionele ovens, zullen de resultaten aanvankelijk vaak teleurstellend geweest zijn, maar geleidelijk aan krijgt men dit toch steeds meer onder de knie. Daarmee heeft men een product verworven dat harder is en minder poreus dan het gangbare aardewerk, en dat opent nieuwe perspectieven voor het maken van winterharde tegels voor de gevels.

De eerste bekende toepassing is een bestelling uit mei 1886 door E.

Uit de loonboeken blijkt dat Wijkstra vanaf half juni 65 tegels met gymnasten of 'gimmenastiesteen' geschilderd heeft

van Driesum, die een agentschap in bouwmaterialen in Leeuwarden heeft. Hij stuurt een ontwerp voor acht verschillende voorstellingen met elk één, twee of drie figuren in verschillende oefeningen. Een van de tegels verwijst naar het lied dat H.A. Woelders voor de Amstels Gymnastiekvereniging schreef en dat door het juist in 1886 opgerichte Nederlands Gymnastiek Verbond wordt overgenomen, met de regels: 'En daverend rolt dan langs velden en vloed: Het Vrank en het Vrij en het Vroom en het Vroed!' Kortom, een uiting van de belangstelling voor lichamelijke opvoeding.

6269 gulden

Het stadsbestuur van Leeuwarden investeert in de tweede helft van de negentiende eeuw in verschillende nieuwe schoolgebouwen. Hoewel gymnastiek in de nieuwe onderwijs-wet van 1878 nog geen algemeen verplicht vak wordt, besluit de gemeenteraad toch dit onderwijs binnen enkele jaren algemeen in te voeren, wat de noodzaak van enkele geschikte gymnastieklokalen met zich meebrengt. De gemeenteraad gaat in de zomer van 1885 akkoord

met de bouw van een nieuw lokaal bij de gemeentelijke school nummer 4 aan de Schoolstraat. Na aanbesteding wordt het werk op zaterdag 21 december 1885 toegewezen aan de aannemer H. Ketelaar voor 6269 gulden.

Uit de bewaarde loonboeken van Tichelaar blijkt dat de schilder Eit Wijkstra vanaf half juni 65 tegels met gymnasten of 'gimmenastiesteen' geschilderd heeft. Dat zijn er meer dan de dertig die nu te zien zijn in de façade en de zuidelijke zijgevel van het gymnastieklokaal. Is er rekening gehouden met een tweede toepassing, al is die niet bekend? Wilde men reservetegels achter de hand houden, of hield men er rekening mee dat een deel van de geschilderde tegels niet heel uit de oven zou komen? In ieder geval duiken in 1993 op een vlooiemarkt in Eelde vijf losse tegels op, waarvan er vier in onze museumcollectie zijn terechtgekomen.

• Johan Kamermans is conservator van het Nederlands Tegelmuseum in Otterlo

• www.nederlandstegelmuseum.nl